

**Документи українського козацтва XVI — першої половини XVII ст.:
універсали, листування, угоди, присяги / упорядники В. Брехуненко,
Ю. Мицик, В. Щербак. — К. : Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С. Грушевського, 2016. — 608 с.**

Протягом останнього десятиліття українські історики видають серію археографічних публікацій, покликаних оприлюднити документи з історії українського козацтва, насамперед стосовно українських гетьманів. Серія започаткована на сьогодні вже легендарним українським археографом Іваном Бутичем під назвою «Універсали українських гетьманів» як продовження видань документів Богдана Хмельницького. В цій серії вийшли фундаментальні збірки універсалів, листів та інших документів гетьманів Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Самойловича, Івана Мазепи, Павла Полуботка, інших гетьманів, генеральної старшини і полковників.

Видання сприяли розвитку досліджень з історії козацтва, політичної, соціальної, економічної історії, історії культурного і церковного життя України доби Гетьманщини, а також регіональної історії. Мабуть, найбільше значення серії полягає у наданні нею можливості проведення повноцінних наукових досліджень студентам, молодим науковцям та широкому колу краєзнавців, для багатьох з яких можливості роботи в архівах вкрай обмежені.

Разом з тим серйозною лакуною в археографічному опрацюванні та виданні документів залишалась довга і багата подіями доба історії українського козацтва від його виникнення і до початку війни Богдана Хмельницького. Зрозуміло, що для цього були об'єктивні причини. По-перше, бездержавний статус козацтва та дещо інші, ніж пізніше, функції його лідерів зумовлювали значну відмінність козацької документації тих часів від наступної доби. По-друге, багато важливих рішень козацької верхівки не документувалось. По-третє, значна частина документів не збереглась, оскільки козацькі інституції не мали своїх архівів. Тому поява збірки документів, присвяченої козацтву до 1648 р., заповнює велику інформаційну археографічну лакуну, яка існувала до недавнього часу. У збірці «Документи українського козацтва XVI — першої половини XVII ст.» «під одним дахом» зібрані сотні розрізаних документів з архівів та археографічних публікацій, які з'являлись протягом останніх двохсот років. Більша частина їх була малодоступною або недоступною читачам та більшості дослідників як через складність роботи в архівних установах різних країн, так і через малі накладки і рідкісність багатьох старих видань. Збірка вміщує 349 документів, з яких 40 % є архівними, вперше опрацьованими або виявленими й систематизованими авторами.

У додатку до збірника вміщено документи, якими польський уряд намагався регулювати діяльність українського козацтва. Це сеймові конституції з козацького питання від 1590 р. та королівські інструкції офіційним посланцям до Війська Запорозького. Позитивне враження справляють коментарі до документальних матеріалів.

Поява такого масиву документів стала можливою завдяки відкритості сучасного наукового простору і можливостей для українських вчених працювати в архівах різних країн. Після 1991 р. завдяки праці кількох дослідників у науковий обіг були введені сотні документів з історії козацтва. Проте більшість вчених використовувала лише необхідну для їхніх наукових студій частину інформації з виявлених ними джерел, не оприлюднюючи самих історичних документів, оскільки це не входило в їхні дослідницькі завдання. Тому упорядникам серед іншого довелося йти слідами своїх колег і проводити непросту роботу з повного археографічного опрацювання таких документів.

Наведені у збірці документи взяті із архівів України, Польщі, Російської Федерації, археографічних видань XIX–XX ст. та окремих авторських публікацій. Тут містяться матеріали щодо козацьких провідників Криштофа Косинського, Семерія Наливайка, Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького та інших визначних постатей Війська Запорозького. Серед перших документів королівські універсали Сигізмунда II Августа та Стефана Баторія українським козакам. Останні стосуються переписки козацьких провідників з московськими воеводами у 40-х рр. XVII ст. Матеріали засвідчують широкі політичні та соціальні зв'язки козацької старшини, її участь у важливих міжнародних і внутрішньополітичних процесах, які відбувались на сході Європи.

Не маючи власної держави, українці створили одну з найважливіших державних інституцій — козацьке військо. Унікальність і парадокс козацтва у просторі Речі Посполитої полягали в тому, що воно функціонувало як недержавні збройні сили українського народу і вже завдяки цьому виступало суб'єктом міжнародних відносин. З козацьким військом, яке неодноразово виступало самостійним гравцем на міжнародній арені, мусили рахуватись як в Речі Посполитій, так і в сусідніх країнах.

Унікальність видання полягає у тому, що воно стосується раннього, додержавного періоду існування козацтва і дає нові можливості для проведення наукових досліджень з його історії напередодні Визвольної війни 1648–1657 рр.

Варто зазначити, що це видання має бути доступним для всіх, хто цікавиться історією України. А оскільки сьогодні основним інформаційним ресурсом, який забезпечує таку доступність, є Всесвітня мережа, то видавцям потрібно зробити наступний логічний крок: викласти це видання в Інтернеті на одному з історичних сайтів.

Євген Ковальов

Чорновол І. Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір. — К. : Критика, 2015. — 376 с. : бібл., іл.

Сучасна українська історіографія потребує впровадження нових концептуальних моделей, які мають вивести український історичний наратив за межі суто національної парадигми історії України, поставивши його у глобальний контекст. Багатообіцяючим дослідницьким методом у цьому аспекті є компаративістика. Тому важливим надбанням української історіографії можна вважати монографію Ігоря Чорновола «Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір», присвячену узагальненню досвіду вивчення специфіки порубіжних теренів у світовій історії.

І. Чорновол передусім пропонує читачеві етимологічно-герменевтичний нарис про поняття фронтиру в низці історичних мовно-культурних контекстів — давньоримському, арабсько-мусульманському, середньовічному західноєвропейському, польському, російському та українському. При цьому найліпшим українським лексико-семантичним відповідником фронтиру автор вважає слово «рубіж», принагідно слушно зазначивши, що назва «Україна» має «істотний фронтірний відтінок».

У першій частині монографії йдеться про теоретичні засади фронтірних студій. І. Чорновол доволі ґрунтовно дослідив ідейну спадщину американського історика Фредерика Джексона Тернера (1861–1932) — фундатора концепції фронтиру, а також її рецепцію в історіографії ХХ — початку ХХІ ст. Автор з'ясував, як ця концепція, опрацьована Ф.Дж. Тернером для осягнення історії Сполучених Штатів Америки (власне феномену освоєння «Великого Заходу»), стала корисною дослідницькою моделлю для вивчення історичних процесів в інших регіонах світу, зокрема у степовому євразійському просторі. З'ясовується, крім того, як змінювався сенс самого поняття фронтиру, адже якщо для Ф.Дж. Тернера це був терен експансії цивілізації проти варварства, де відбувалося утвердження індивідуалізму і міцнішала американська демократія, то синолог Овен Латимор вважав, що це була насамперед зона міжкультурних контактів. Видається, що саме таке культурно-комунікаційне тлумачення поняття фронтиру є найпродуктивнішою моделлю для історичних досліджень.

Друга частина монографії містить компаративний огляд застосування концепції фронтиру в історіографії, присвяченій минувшині Латинської Америки, Канади, Австралії та Росії, а також порубіжним теренам античного Риму і середньовічної Західної Європи.

Особливо важливим є останній розділ цієї частини, в якому йдеться про фронтірні студії в українській історіографії. І. Чорновол показав, що фундаторами цього дослідницького напрямку у вітчизняній історичній науці можна визнати Михайла Грушевського та Дмитра Багалія з їх учнями; першим науковцем, який вказав на прикладне значення концепції фронтиру Ф.Дж. Тернера для вивчення історії України, став Іван Лисяк-Рудницький, а Ярослав Дашкевич обґрунтував доцільність і важливість фронтірних студій для осягнення української минувшини. Останнім часом, за спостереженням І. Чорновола, серед українських науковців-істориків зростає зацікавленість фронтірними студіями. У цьому напрямі, зокрема, вельми плідно попрацювали дослідники історії козацтва Сергій Леп'явко та Віктор Брехуненко, а Володимир Кравченко своєю монографією про Харків як порубіжний осередок заклав підвалини урбаністичного напрямку фронтірних студій. Цікавість до української фронтірної проблематики виявляли й неукраїнські дослідники, між якими виділяється американський історик японського походження Гіроакі Куромія — автор ґрунтовної монографії «Свобода і терор на Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-ті роки».

Про перспективи застосування концепції фронтиру для дослідження історії України у компаративному контексті йдеться у третій частині монографії. Для прикладу І. Чорновол охарактеризував порубіжні